

Neutralnost u Evropi u 21. veku i slučaj Srbije

Neutralnost u Evropi u 21. veku i slučaj Srbije

© ISAC Fund

AUTOR

Igor Novaković

SARADNICI NA ISTRAŽIVANJU

Jelena Kajganović

Natan Albahari

IZDAVAČ

ISAC fond

Centar za međunarodne i bezbednosne poslove

Kapetan Mišina 5

11000 Beograd

www.isac-fund.org

OVA PUBLIKACIJA JE OBJAVLJENA ZAHVALJUJUĆI PODRŠCI ORUŽANIH SNAGA KRALJEVINE ŠVEDSKE

ZA IZDAVAČA

Nikola Petrović

DIZAJN I OPREMA

Nenad Baćanović

ŠTAMPA

Colorgrafx

ISBN

Beograd, 2012

Uvod

Od decembra 2007. godine Srbija sebe zvanično definiše kao *vojno neutralnu zemlju prema postojećim vojnim savezima*. Ova nova spoljnopolitička orijentacija države uspostavljena je putem jednog člana *Rezolucije o zaštiti nacionalnog suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka*¹ koju je usvojila Narodna Skupština Republike Srbije. Ovakva orijentacija, čini se, široko je prihvaćena od strane većinskog dela elite Srbije, kao i većine medija, bez obzira na činjenicu da nije detaljnije izvedena i objašnjena ni u jednom drugom zvaničnom dokumentu. Time je ostavljeno dovoljno prostora za različite interpretacije vojne neutralnosti Srbije. Političari i mediji obično opravdavaju ovakvu spoljnopolitičku orijentaciju činjenicom da i danas postoje neutralne države u Evropi koje su članice Evropske unije (EU). Postavlja se pitanje da li postoji svest među elitom Srbije i njenim građanima o tome šta znači biti neutralna država u tradicionalnom smislu, kao i svest o bezbednosnim i političkim promenama koje su se desile u Evropi od kraja Hladnog rata. Koncept neutralne države predstavlja jedan od najizazovnijih termina u međunarodnim odnosima zbog svoje dinamičke prirode, odnosno zbog neprestanog prilagođavanja promenama koje se dešavaju u međunarodnom sistemu.

Kroz ovu analizu daćemo kratak opis teoretskih i praktičnih pristupa konceptu neutralne države, prateći njegove dinamičke promene tokom 20., kao i na početku 21. veka. U tekstu ćemo se fokusirati na tradicionalni koncept neutralnosti, promene koje su se desile tokom Hladnog rata, kao i na najnovija prilagođavanja novim bezbednosnim izazovima i nadnacionalnim integracionim procesima. Na posletku, data je kratka analiza trenutnog statusa Republike Srbije i njenih perspektiva, a u odnosu na teoriju i praksu koncepta neutralnosti.

Ovaj tekst je sačinjen na osnovu uvodne analize koju je Centar za međunarodne i bezbednosne poslove - ISAC fond pripremio za konferenciju *Neutralnost u 21. veku – Pouke za Srbiju*, kao i na osnovu zaključaka sa iste konferencije. Konferencije je održana 1. i 2. decembra 2011. godine u Beogradu, uz nesebičnu podršku oružanih snaga Kraljevine Švedske.

1) Vidi: <http://www.mfa.rs/Srpski/Foreinframe.htm>. U pitanju je deo Člana 6. koji glasi: *Narodna skupština donosi odluku o proglašavanju vojne neutralnosti Republike Srbije u odnosu na postojeće vojne saveze do eventualnog raspisivanja referendumu na kojem bi se donela konačna odluka po tom pitanju*. Interesantno je pogledati i zvanični prevod na engleski rečenice u kojoj se spominje vojna neutralnost - *the National Assembly hereby declares the neutral status of the Republic of Serbia towards effective military alliances* (<http://www.mfa.rs/Foreinframe.htm>). U prevodu se ne spominje vojna neutralnost nego samo neutralnost, i to u odnosu na vojne alijanse "u funkciji", a ne u odnosu na postojeće. Već ovo jezičko "nijansiranje" pokazuje da ni sami državni zvaničnici nisu sigurni kakav koncept neutralnosti žele.

Tradicionalni koncept neutralnosti

Iako je moguće pronaći slučajeve entiteta koji su pokušavali da budu neutralni još u antičko doba, stalna neutralnost jedne države u pravom smislu te reči priznata je po prvi put na Bečkom kongresu 1815. godine, kada su sile pobjednice nad Napoleonom priznale ovaj status Švajcarskoj. Status Švajcarske bio je ključni uzor za pokušaj kodifikacije prava i dužnosti država koje su proglašavale neutralnost tokom oružanih konflikata, ali takođe i za prava i obaveze država koje su proglašavale status stalne neutralnosti tokom 19. i 20. veka.

Pozitivističke tendencije tokom 19. veka ka što preciznijem kodifikovanju međunarodnog prava dovele su do stvaranja verovatno najuticajnijeg dokumenta koji se odnosi na pravni status neutralnih država u slučaju konkretnog ratnog sukoba: *Haške Konvencije V - O pravima i obavezama neutralnih država u slučaju rata na kopnu* iz 1907. godine². Iako danas sadržinski prilično zastareo, ovaj dokument i dalje predstavlja ključnu referentnu tačku za osnovna prava i obaveze neutralnih država tokom oružanog konflikta, a koja se svode na sledeće:

- Teritorija neutralnih država je nepovrediva;
- Stranama u sukobu je zabranjeno da koriste teritoriju neutralnih država za transport trupa i vojne opreme;
- Stranama u sukobu je zabranjeno da koriste teritoriju neutralnih država za mobilizaciju trupa;

Štaviše, od države koja se deklarirala kao neutralna u odnosu na konkretni oružani sukob, očekuje se da bude nepristrasna tokom konflikta u odnosu na sve zaraćene strane, bez obzira na sopstvene dominantne vrednosti i ideološku orijentaciju. Međutim, neutralna država nije obavezna da ima trgovačke i ekonomske odnose na istom nivou sa svim državama, ili da bude nepristrasna u ideološkim pitanjima.³ Na ovaj način uspostavljen je sistem koji je trebalo, barem teoretski, da poštuju sve priznate države tokom oružanih konflikata.

Iako je *Haška Konvencija V* evoluirala iz pravnog sistema stalno neutralne Švajcarske⁴, do danas nije stvoren sličan dokument kojim se definišu prava i obaveze stalno neutralnih država. Ipak, na osnovu švajcarskog primera moguće je izvesti neke od osnovnih karakteristika stalno neutralnih država. U vezi sa tim, važno je napomenuti značajne teorijske zaključke Cyrila Blacka: 1) neutralna država treba da izbegava uvlačenje u ratne sukobe; 2) neutralna država treba da održava spremnim svoje nacionalne resurse za odbranu 3) neutralna država treba da vodi spoljnu politiku koja bi joj omogućila da izbegne potencijalno buduće ratno angažovanje, drugim rečima treba da vodi tzv. politiku uzdržavanja⁵.

Međutim, sve stalno neutralne države imaju pravo na samoodbranu, kao i pravo da pozovu drugu državu u pomoć ukoliko je njihov status ugrožen. U tom smislu se definiše i pravo na neutralnost pod oružjem, odnosno pravo da neutralna država putem sopstvene vojne moći odvrća druge zemlje od potencijalne agresije (uslov broj 2 Cyrila Blacka). Ovim uslovima bi trebalo i dodati da stalna neutralnost može da bude priznata formalno i neformalno, odnosno ili putem nekog međunarodnog sporazuma (npr. Švajcarska i Belgija), ili bez dokumentovanog međunarodnog priznanja (npr. Švedska).

Tokom 20. veka postalo je jasno da realpolitika ima primat nad pojedinim idealističkim postavkama međunarodnog prava. Brutalna kršenja statusa stalne neutralnosti nekih država tokom I i II svetskog rata pokazala su da proglašena stalna neutralnost često nije imala nikakvu važnost u međunarodnim odnosima. Uprkos svemu, *Haška Konvencija V* iz 1907. godine ipak je do danas ostala značajna referentna tačka za shvatanje prava i obaveza država koje žele da ostanu neutralne u slučaju konkretnog ratnog sukoba.

2) *The Hague Convention (XIII) o pravima i obavezama neutralnih država tokom rata na moru* nikad nije bila ratifikovana od strane Velike Britanije, Italije, kao i nekih drugih država.

3) Ove Bring, *Expose – Conference Neutrality in the 21. Century – Lessons for Serbia*, Belgrade, 1 December 2011, str.13

4) Mark R. Rubin, Laurent Wehrli, „Switzerland“, u I. Papacosma, S. Victor (Eds.), *Europe's neutral and nonaligned states - Between NATO and the Warsaw Pact*, A Scholarly Resources Imprint, Delavare, 1989, str. 49.

5) Cyril Black, *Neutralisation and World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1968, str. 22.

Neutralnost od početka 20. veka do kraja hladnog rata

Dva svetska rata su veoma uticala na promene bezbednosnih koncepata država koje su se proglasile stalno neutralnim tokom 19. i 20. veka. Po završetku I svetskog rata međunarodni odnosi su postali „organizovani“ kroz osnivanje Lige Naroda. Osnivanje ove organizacije postavilo je pitanje članstva stalno neutralnih zemalja zbog donetih pravila koja su donekle narušavala njihova prava i obaveze. Problem koji se pojavio bile su zajedničke mere protiv država koje krše međunarodni poredak, a koje su sve države članice Lige morale da usvoje, što je bilo u koliziji sa obavezom neutralnih država da budu nepristrasne u sukobima drugih država.

Međutim, većina stalno neutralnih zemalja je smatrala da učešće u zajedničkim ekonomskim sankcijama ne predstavlja provokaciju i kršenje obaveze vođenja politike uzdržavanje, već poštovanje međunarodnog prava. Ipak neke od država su članstvo shvatale kao problem, i čim su se pojavile prve pukotine u sistemu, one su ga napustile. Švajcarska je, na primer, postala članica Lige naroda proglašavajući takozvanu diferencijalnu neutralnost, da bi napustila ovu organizaciju krajem tridesetih godina 20. veka, i vratila se tradicionalnom konceptu neutralnosti (barem oficijalno) sve do kraja Hladnog rata.

Drugi svetski rat dodatno je podrio tradicionalno shvatanje stalne neutralnosti. Koncept totalnog rata je pre svega doprineo obesmišljavanju politike neutralnosti. Neutralnost pojedinih država nije ni uzimana u obzir od strane rukovodstava zaraćenih strana u trenucima kada su njihovi vojni interesi to nalagali. Nacistička Nemačka je 1940. godine izvršila invaziju Belgije i Holandije, Sovjetski savez (SSSR) primorao je Litvaniju i Letoniju da se „prikluče“ ovoj federaciji 1939. godine, dok je mornarica Velike Britanije zauzela strateški važan Island 1940. godine. Švajcarska i Švedska bile su primorane da učine značajne ustupke Trećem Rajhu (prevoz trupa preko teritorije, isporuka materijala ključnih za vođenje rata i pravljenje oružja itd.) kako ne bi izgubile svoju nezavisnost i kako bi očuvale makar privid neutralnog statusa.

Po završetku II svetskog rata, neutralne države su se suočile sa inicijativom za konstruisanje novog globalnog sistema - Ujedinjenih Nacija (UN). Povelja UN nije naizgled ostavljala prostor za eventualno članstvo stalno-neutralnih država. Naime, članovi 2.(5) i 25. Povelje, predviđali su da su sve države članice obavezne da deluju u skladu sa odlukama Saveta bezbednosti UN. Neke od članica pobedničke koalicije iz II svetskog rata čak su i otvoreno bile protiv članstva stalno neutralnih država. Ipak, kako je uvedena opcija veta prilikom donošenja odluka Saveta bezbednosti, dobar deo odredbi Povelje postao je mrtvo slovo⁶. Uskoro, nove stalno neutralne države kao što su Austrija i Finska, i neke od starih kao na primer Švedska, postale su članice nove globalne organizacije. Nove neutralne države u Evropi, a pogotovo Austrija, promovisali su i novi pristup u međunarodnim odnosima, koji je proizilazio iz članstva u UN kao *politiku aktivne neutralnosti*. Ta politika je podrazumevala aktivni angažman zemlje u promociji ciljeva i ideala koji se nalaze u Povelji UN, a kroz učešće u UN komisijama i komitetima kao i u UN misijama očuvanja mira.⁷

Hladni rat je doveo do toga da neke od država odbace svoj raniji neutralni status.⁸ S druge strane, stalna neutralnost bila je nametnuta Finskoj i Austriji od strane velikih sila. U praksi, modalitet i uspeh politike stalne neutralnosti, uvek su zavisili od nekoliko faktora, od kojih su najočigledniji istorijska uslovljenost razvoja same države i njenog odnosa sa drugim državama, njen geografski položaj, unutrašnja politička situacija, kao i raspored snaga na međunarodnoj sceni. Stoga se može reći da su evropske države sa statusom stalne neutralnosti ovaj status zadržale ili dobile zbog političkog okruženja, odnosno zbog antagonizma između blokova. Severnoatlantska alijansa (NATO) i Varšavski pakt su se direktno dodirivali u Evropi jedino na granici između dve Nemačke gde su i tenzije bile najžešće. Takođe, proces dekolonizacije dodatno je uticalo na stvaranje novih modaliteta u spoljno-političkim orijentacijama država, koje su odbile da se aktivno priključe suprotstavljenim stranama. Neutralne i nesvrstane države su sprečile izbijanje takvih tenzija na drugim mestima u Evropi i svetu. Evropska hladnoratovska neutralnost dostigla je svoje najslavnije dane tokom Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS), pošto je postojanje pojedinačnih neutralnih država u Evropi priznato u tekstu Helsinške povelje. Ovo je bio prvi put posle Bečkog Kongresa 1815. godine da jedan međunarodni forum prizna pravo pojedinačnim državama u Evropi da budu neutralne.⁹

6) Ove Bring, *op.cit.*, str.16

7) Vidi, J.L.Bayer, S.C. Hofmann, "Varieties of Neutrality: Norm Revision and Decline", in *Cooperation and Conflict*, Sage Journal 46(3), 2011, str. 296

8) Kao što su Belgija, Holandija, Norveška itd.

9) Thomas Fischer, *Expose – Conference Neutrality in the 21. Century – Lessons for Serbia*, Belgrade, 1 December 2011, str.22

Takođe, stvaranje nadnacionalnih organizacija, kao što je Evropska zajednica (EZ), uticali su na diskusiju o različitim vrstama stalne neutralnosti u Evropi, pre svega zbog transfera suvereniteta u određenim oblastima na nadnacionalne organizacije. Postavljalo se pitanje da li učešće u ovim organizacijama ugrožava ispunjavanje obaveza stalno neutralnih država.

Kao što smo videli, tradicionalni koncept stalne neutralnosti više nije dovoljan da odredi nijanse različitih modela koji se pojavili tokom Hladnog rata. Ipak, svi oni ukazuju na određene zajedničke karakteristike. U cilju što približnijeg teorijskog određenja različitih modaliteta „neutralnog statusa“ nekih država tokom Hladnog rata, osvrnućemo se na podelu Boleslawa Boczeka, koji je definisao postojanje tri osnovna modela: stalna neutralnost, neutralizam i nesvrstanost i u okviru njih nekoliko varijacija¹⁰:

Stalna Neutralnost – koncept stalne neutralnosti je proširen tokom Hladnog rata pojavom novih država koje su ili proglasile stalnu neutralnost ili su bile prihvaćene kao takve. Modaliteti statusa se razlikuju prema načinu na koji je neutralnost uspostavljena (npr. domaćim zakonodavstvom ili putem međunarodnog ugovora) i načinu kojim je taj status priznat od strane drugih država (de jure kroz međunarodni sporazum ili ugovor, ili de facto kroz praksu u međunarodnim odnosima). Međutim, da bi se jedna zemlja smatrala stalno neutralnom, daleko najznačajnije je da vodi spoljnu politiku na osnovu koje bi je drugi prepoznali kao takvu (pre svega kroz vođenje politike uzdržavanja). Stoga je i bilo moguće da neke od stalno neutralnih država u Evropi nemaju formalnu potvrdu svog statusa, a da opet budu opšteprihvaćene kao takve. Takođe, treba spomenuti da neutralne države najčešće traže neprestanu potvrdu svog statusa kroz promociju mira i dijaloga, te su često inicijatori mirovnih inicijativa i redovno učestvuju sa svojim trupama u mirovnim misijama. Zapažena je i uloga ovih zemalja kao posrednika između zaraćenih strana.

Neutralizam – termin je nastao početkom I svetskog rata tokom unutrašnje debate u Italiji oko odluke da li i na kojoj strani treba da uđe u I svetski rat.¹¹ Međutim, svoje puno značenje dobija tokom Hladnog rata, kada se koristi da označi one države koje nisu voljne da se priključe ni jednoj od suprotstavljenih strana, a koje pritom nisu preuzele na sebe obaveze neutralnih država. S druge strane, status neutralizma nije podrazumevao da država želi da ostane izvan svih ratnih sukoba (kao što je to kod država koje su proglasile stalnu neutralnost) ili da je nužno privržena miru i njegovoj promociji, već samo da želi da ostane izvan sukoba velikih sila. Ovaj termin se uglavnom primenjivao na spoljne politike osamostaljenih bivših kolonija. Međutim, većina ovih država kasnije se priključila Pokretu nesvrstanih.

Nesvrstanost – Ovaj pojam je blizak prethodno pomenutom konceptu neutralizma, ali podrazumeva i aktivno učestvovanje u Pokretu nesvrstanih. Kroz Pokret nesvrstanih, ove države su formalno zagovarale vanblokovski politiku, politiku razoružavanja, završetak procesa dekolonizacije i radikalnu transformaciju međunarodnih odnosa. S druge strane, članstvo nije onemogućavalo države članice da učestvuju u oružanim sukobima koji nisu vezani za blokovsku podelu, pa čak i između sebe samih. Jedna od država osnivača Pokreta, Indija, ratovala je nekoliko puta sa Kinom i Pakistanom u momentu kada je već bila članica pokreta.

10) Vidi: Boleslaw A. Boczek, „The Conceptual and Legal Framework of Neutrality and Nonalignment in Europe“ in: I. Papacosma, S. Victor (Eds.), *op.cit.*, str. 5-22.

11) I. Papacosma, S. Victor (Eds.), *op.cit.*, str. 16.

Koncept neutralnosti u post-hladnoratovskom periodu

Kraj Hladnog rata označio je i promenu u bezbednosnim izazovima i prioritetima, posebno za evropske države. Sa slomom Varšavskog pakta, mogućnost velikog vojnog konflikta postala je gotovo nemoguća, dovodeći time u pitanje i dalje postojanje NATO, pošto više nisu postojale verovatne opasnosti za eventualnu upotrebu odbrambenih kapaciteta alijanse. Međutim, izbijanje krize na prostoru bivše Jugoslavije navelo je evropske države da priznaju postojanje novih vrsta pretnji njihovoj bezbednosti – pre svega mogućnost prelivanja sukoba iz drugih država, ali i drugih pretnji asimetrične prirode.

Teroristički napad na kule bliznakinje u Njujorku 11. septembra 2001. godine ojačao je ubeđenje da su granice veoma porozne i da bilo koji pojedinac i bilo koja zemlja može biti predmet terorističkog napada, te da vojna snaga jedne države više ne može da garantuje bezbednost njene teritorije i građana kao do sad. Pojava neuspelih država, proces globalizacije i razvoj novih komunikacija jasno ukazuju na moguće nove bezbednosne izazove, koji se nisu mogli predvideti pre dvadeset godina. Naravno, ovi novi izazovi podrivaju koncepte neutralnosti evropskih neutralnih država onako kako su definisani tokom Hladnog rata. Svrishodnost stalne neutralnosti, kao bezbednosnog koncepta, dovedena je u pitanje, pošto je postalo jasno da neutralnost više ne garantuje bezbednost građana ovih država.

Istovremeno, NATO i EZ prošli su kroz proces radikalne promene. NATO je nastavio da postoji i reformisao se putem dopune svojih ciljeva kroz donošenje tri uzastopna strateška koncepta (1991, 1999 i 2010). Ovim dokumentima prošireno je delovanje ovog političko-vojnog saveza od isključivo uzajamne odbrane ka novim izazovima. Na taj način NATO je redefinisano kako bi postao centar mnogo šire mreže bezbednosne saradnje. U prvoj polovini devedesetih godina 20. veka, NATO je ponudio okvir za saradnju novim demokratijama u Istočnoj Evropi i evropskim stalno neutralnim državama kroz programe Savet evroatlantskog partnerstva i Partnerstvo za mir (PzM). Sa ovim mehanizmima alijansa je ponudila mogućnost za saradnju na nivou koji države partneri izaberu, bez obaveze da u budućnosti postanu članovi. Sve evropske stalno neutralne države pokazale su interesovanje da učestvuju u Partnerstvu za mir (Irska se pridružila poslednja 1999. godine). Njihovi koncepti bezbednosti i odbrane, kao i odbrambene sposobnosti, prošli su kroz strukturne promene, kako bi se prilagodili novim bezbednosnim izazovima i novouspostavljenom partnerstvu sa NATO. Brojnost vojski je uglavnom značajno smanjena, ali su zato postale efikasnije. Međutim, to je značilo da su neke od neutralnih država napustile koncept neutralnosti pod oružjem u korist saradnje sa sistemima kolektivne bezbednosti.

Struktura EZ je proširena i produbljena potpisivanjem Ugovora iz Maastrichta 1992. godine, kada je nastala Evropska unija (EU). Jedan od budućih ciljeva postavljenih pred EU bilo je i produbljivanje novouspostavljene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike (ZSBP) i stvaranje integrisane saradnje u oblasti bezbednosti i odbrane. Planirana saradnja trebala je da bude uspostavljena na taj način da odgovori prioritetima navedenim u Petersburškoj deklaraciji iz 1992. godine, a koji prevazilaze tradicionalne bezbednosne koncepcije saradnje koje su isključivo zasnovane na garancijama pomoći u slučaju napada na teritoriju država saveznika. Ovi prioriteti su kasnije uključeni i u tekst Ugovora iz Amsterdama, te su poslužili kao osnova za formulisanje Evropske bezbednosne i odbrambene politike (EBOP, kasnije Zajednička bezbednosna i odbrambena politika - ZBOP), koja je kasnije inkorporirana u ZSBP.

Reakcija neutralnih država prema perspektivama evropskih integracija bila je pozitivna, osim u slučaju Švajcarske koja je ovu mogućnost odbacila na referendumu. Međutim, proces integracije ozbiljno je narušio koncepte neutralnosti ovih država. I pre Maastrichta bilo je evidentno da će proces ići u tom smeru, kada je 1989. godine Austrija aplicirala za članstvo. Komisija EZ je preporučila Austriji da reformiše svoju politiku stalne neutralnosti, zbog eventualne nesaglasnosti sa obimom planirane ZSBP¹². Kod svih ovih država želja za solidarnošću sa drugim evropskim partnerima unutar EU prevladala je nad željom da se zadrže tradicionalni koncepti neutralnosti. Štaviše, upravo neke od ovih država su postale neke od najvažnijih pristalica EBOP. Švedska i Finska, na primer, insistirale su na inkorporiranju Petersberških zadataka u tekst Amsterdamskog ugovora, odmah pošto su postale članice EU 1995. godine.¹³

U suštini, koncept neutralnosti sve četiri stalno neutralne države članice EU, svedene na jednostavno izbegavanje članstva u političko-vojnim savezima koji pretpostavljaju međusobnu odbranu. Sve ostale karakteristike pojedinačnih koncepta stalne neutralnosti ovih država su se postepeno gubile, pre svega

12) European Communities –Commission, *The challenge of enlargement - Commission opinion on Austria's application for membership*, 1 August 1991, Bulletin of the European Communities, Supplement 4/92, 1991.

13) Hanna Ojanen, *Participation and Influence: Finland, Sweden and the post-Amsterdam Treaty development of the CFSP*, Occasional Papers, The Institute for Security Studies-Western European Union, January 2000, str. 7.

zbog shvatanja EU kao mirovnog projekta i nosioca normativne "meke" moći, te su po tom shvatanju „misija i ciljevi“ EU "kompatibilni" sa ciljevima bivših koncepta neutralnosti tih država.¹⁴ Kao što je Ursula Plasnik izjavila, time je neutralnim državama omogućeno da EU vide kao nastavak njihovih dotadašnjih praksi.¹⁵ Međutim, neke od izjava političara iz ovih država postavile su pitanje njihovih krajnjih namjera. Bivša ministarka spoljnih poslova Austrije, Benita Ferrero-Waldner, izjavila da ne postoji neutralnost već samo solidarnost.¹⁶ Švedski ministar odbrane Sten Tolgfors, rekao je da je NATO članstvo je prirodan korak za Švedsku.¹⁷ Tokom sastanka sa ruskim ministrom inostranih poslova Sergejem Lavrovim 2008. godine, finski ministar spoljnih poslova, Alexander Stubb, rekao je da Finska nije neutralna, već u političkom savezu sa EU od 1. januara 1995, i radi u bliskoj vojnoj saradnji sa NATO, između ostalih¹⁸

Jedina neutralna država koja je bila članica EU pre Mاستrihta, Irska, takođe je reformisala svoj koncept neutralnosti opredeljujući se za dublju saradnju u okviru EU. Međutim, kada EBOP je konačno postala integralni deo Ugovora o osnivanju EU na samitu u Nici 2001. godine, Irska je zahtevala da dobije garancije za opstanak njene "vojne neutralnosti". Godine 2002, na Evropskom savetu u Sevilji, Irskoj je potvrđeno (u obliku Aneksa IV Deklaracije Evropskog saveta) pravo da očuva svoj status vojne neutralnosti, odnosno da ne postoji obaveza zajedničke odbrane na nivou EU. Savet EU je dao garancije da bilo koja odluka koja bi vodila ka uspostavljanju zajedničke odbrane na nivou Unije, mora da bude jednoglasno podržana od strane svih zemalja članica. Takođe su date garancije da će svaki potencijalni angažman irskih trupa u operacijama upravljanja krizama biti pod okriljem UN i odobren od strane irske Vlade i Parlamenta (tzv. irska trostruka brava - Irish triple lock). U ovoj Deklaraciji se po prvi put spominje rečenica kojoj je kasnije dat naziv *Irska klauzula* (Irish Clause): (...) *politika Unije neće uticati na specifičan karakter bezbednosne i odbrambene politike određenih država članica, i u tom smislu, Irska je naglasila svoju tradicionalnu politiku vojne neutralnosti.*¹⁹

Debata oko statusa neutralne države ponovo je uzburkana sa nacrtom Ustavnog sporazuma EU. U ranim nacrtima, član I-40, stav 7, formulisan je na takav način da je sadržao odredbu o uzajamnoj pomoći (odbrana) kojom je određeno da su u slučaju oružane agresije na ma koju od država članica EU, *sve druge države članice dužne da pruže pomoć svim sredstvima u njihovoj moći, uključujući i vojna.*²⁰ Međutim, ministri spoljnih poslova Finske, Švedske, Austrije i Irske bili su protiv predloga pošto nije bio u skladu sa *njihovom bezbednosnom politikom i sa njihovim bezbednosnim prioritetima.*²¹ Kao rešenje prethodno spomenuta *Irska klauzula* uključena je u integralni tekst Ustavnog sporazuma EU, da bi se zatim našla i u integralnom tekstu Lisabonskog ugovora. Ustavni ugovor EU, uveo je i klauzulu solidarnosti (takođe inkorporirana u Lisabonski ugovor) kojom se garantuje pomoć i angažovanje svih država članica sa svim sredstvima koja su im na raspolaganju (uključujući i vojne resurse) u slučaju terorističkog napada na teritoriju jedne ili više od njih, kao i u slučaju prirodnih ili veštački izazvanih katastrofa.

Iako Član od 42.7 Lisabonskog ugovora sadrži tzv. *Irsku klauzulu*, građani Irske su na prvom referendumu odbili ovaj ugovor. Tek nakon dodatnih tumačenja članova 42. i 222. i sa zvaničnim garancijama datim od strane Saveta EU u 2009. godini, a koji je uključen kao sastavni protokol ovog Ugovora, građani Irske su prihvatili Lisabonski sporazum na ponovljenom referendumu.

Na osnovu svega što je prethodno rečeno, moguće je zaključiti da stalna neutralnost u tradicionalnom smislu više ne postoji. Sve evropske neutralne države su se pridružile Partnerstvu za mir pre svega zbog novih bezbednosnih izazova, modifikujući na taj način svoje koncepte neutralnosti. Klauzula solidarnosti i klauzula o uzajamnoj pomoći (odbrana) dodatno su podržali koncepte neutralnosti Austrije, Finske, Švedske i Irske. Zaista je teško zamisliti da bi ove države ostale po strani u slučaju oružane agresije na koju od zemalja članica EU. Današnje neutralne države članice EU često se se nazivaju post-neutralnim kako bi se naglasio njihov još uvek nedefinisan status.²²

14) O promenama u konceptima neutralnosti evropskih neutralnih država vidi Karen Divine, "Neutrality and CSDP: Compatible or Competing", in *Cooperation and Conflict*, SAGE Journal 2011, str. 342 – 345.

15) Citirano u Christine Agius, "Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality", in *Cooperation and Conflict*, opt cit., str. 380.

16) *Ibid*, str. 381.

17) gence France-Presse, *Swedish Defence Min.: NATO Membership 'Natural'*, February 16th 2010.

18) Keir Giles and Susanna Eskola, *Waking the Neighbour – Finland, NATO and Russia*, The Defence Academy of the United Kingdom - Research & Assessment Branch, 2009, 9/14, str 14.

19) (...) *the policy of the Union shall not prejudice the specific character of the security and defence policy of certain Member States, Ireland has drawn attention, in this regard, to its traditional policy of military neutrality*, ANNEX IV Declaration by the European Council, Presidential Conclusions, Seville European Council 21 and 22 June 2002, accessed November 14th, 2011 <http://www.statewatch.org/cia/documents/seville-decl-nice-treaty-irish-neutrality.pdf>

20) Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, Addendum to the Presidency Note, Brussels, 25 November 2003, p. 23 <http://www.consilium.europa.eu/igcpdf/en/03/cg00/cg00052-ad01.en03.pdf> / Thomas Hajnoczi, "Austria", u Emily Munro (Eds.) u *Challenges to Neutral and Non-Alligned States in Europe and Beyond*, Geneva Centre for Security Policy, Geneve, 2005, str.12

21) Thomas Hajnoczi, "Austria", u Emily Munro (Eds.), *op.cit.*, str.12

22) Vidi Tapani Vaahoranta, Tuomas Forsberg, *Post-Neutral or Pre-Allied. Finnish and Swedish Policies on the EU and NATO as Security Organisations*, Working Papers 29, The Finnish Institute for International Affairs, 2000, se2.isn.ch/serviceengine/Files/ESDP/19260/.../851CC2D2.../WP29.pdf

Pa ipak, jasno je da ideja neutralnosti nije izgubila svoju privlačnost u potpunosti, jer se sve ove države na neki način i dalje se oslanjaju na nju, pre svega kao na deo svog identiteta. Štaviše, van EU, postoje primeri zemalja koje su proglasile stalnu neutralnost tokom poslednjih 20 godina. Turkmenistan na primer je čak priznat od strane Generalne skupštine UN kao stalno neutralna država 1995. godine. Međutim, u slučaju Moldavije, koja je takođe proglasila stalnu neutralnost tokom devedesetih godina 20. veka, situacija je sasvim drugačija. Niko od relevantnih međunarodnih aktera nije do sada prepoznao ovu državu kao stalno neutralnu. Čini se da u ova dva slučaja, proglašena neutralnost nema nikakve veze sa principima i poštovanjem ideja mira i dijaloga. Njihova neutralna pozicija je više politički potez s ciljem da ispuni određeni cilj koji verovatno ima dosta veze sa ulogom Rusije u regionu. U skladu sa prethodno pomenutom definicijom Boczeka o vrstama neutralnosti tokom Hladnog rata, stalna neutralnost ovih država bi se pre mogla opisati kao neutralizam.

Slučaj Srbije

„Vojna neutralnost u odnosu na postojeće vojne saveze“

Građani Srbije uglavnom ne gaje prevelike simpatije za NATO, što je posledica vazdušnih udara protiv položaja bosanskih Srba u 1994-1995, kao i bombardovanja SR Jugoslavije 1999. godine. Ova odbojnost očuvana je tokom narednih godina pre svega zbog nerešenog statusa Kosova. Međutim, nakon pada Slobodana Miloševića, nove vlasti SR Jugoslavije i Srbije obelodanile su nameru da sarađuju sa NATO. Nakon uspešne reintegracije "kopnene zone bezbednosti" na Jugu Srbije u saradnji sa snagama NATO 2001. godine i smirivanja pobune pod vođstvom tzv. Albanske nacionalne armije, negativni sentimente su bili privremeno smanjeni.

U isto vreme, pojedine ksenofobične i nacionalističke snage koristile su prisustvo NATO snaga na Kosovu (KFOR) kako bi mobilizovali sopstveni elektorat i dodatno osnažili podršku svojim političkim platformama. Ipak, novi jugoslovenski i srpski organi vlasti opredelili su za saradnju sa evropskim i evro-atlantskim institucijama, sa povoljnim izgledima za integraciju Srbije u bliskoj budućnosti. Međutim, nacionalističko krilo nove vladajuće većine, koje je predvodio tadašnji predsednik Vojislav Koštunica, nije bilo u potpunosti posvećeno saradnji sa Zapadom u ispunjavanju ovih ciljeva.

Pitanje evroatlantskih integracija zemlje (odnosno ulazak u Partnerstvo za mir i eventualno članstvo u NATO) suštinski nije predstavljalo problem sve do početka procesa pregovora o statusu Kosova 2006. godine, pod supervizijom specijalnog izaslanika Generalnog Sekretara UN Martija Ahtisarija. Nakon što je predlog Srbije za konačno rešenje statusa odbijen od strane kosovskih Albanaca, predstavnici Srbije su zauzeli tvrdi pristup prema Zapadnim partnerima. Kada je Marti Ahtisari izašao sa svojim *Predlogom rešenja statusa Kosova* (tzv. Ahtisarijev plan), koji je predviđao davanje nadgledane nezavisnosti Kosovu, predstavnici Vlade Srbije su počeli da direktno optužuju NATO i Sjedinjene Američke Države da su zaštitnici separatista na Kosovu. Posledica je bio proces približavanja Srbije Rusiji i Kini, započet u cilju sprečavanja priznavanja Kosova u Savetu bezbednosti UN. Retorika Demokratske stranke Srbije postajala je sve više anti-NATO orijentisana (pa čak i anti-evropska), što je dovelo do nekoliko konkretnih političkih poteza čija je svrha bila zamrzavanje trenutnog statusa Srbije u odnosima sa NATO i EU. Jedan od tih poteza je bilo i donošenje Rezolucije kojom je ustanovljena neutralnost Srbije.

27. novembra 2007. godine, Narodna skupština Republike Srbije izglasala je *Rezoluciju Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije*. Član 6. Rezolucije glasi:

Zbog ukupne uloge NATO, od protivpravnog bombardovanja Srbije bez odluke Saveta bezbednosti do Aneksa 11 odbačenog Ahtisarijevog plana, u kome se određuje da je NATO „konačan organ“ vlasti u „nezavisnom Kosovu“, Narodna skupština donosi odluku o proglašavanju vojne neutralnosti Republike Srbije u odnosu na postojeće vojne saveze do eventualnog raspisivanja referenduma na kojem bi se donela konačna odluka po tom pitanju.²³

Međutim, do danas ova Rezolucija je jedini zvanični dokument koji spominje "vojnu neutralnost". Strateški dokumenti iz oblasti bezbednosti Republike Srbije, *Strategija odbrane* i *Strategija nacionalne bezbednosti* iz aprila 2009. godine, niti u jednoj rečenici ne pominju ovaj status.

Skoro pet godina kasnije, za većinu srpskog stanovništva i dalje nije jasno šta je to neutralni ili vojno neutralni status, odnosno koja su prava, obaveze i perspektive Srbije u skladu sa ovako definisanim spoljnopolitičkim kursom. Neki od političara, političkih analitičara i medija upoređuju „vojnu neutralnost“ Srbije sa statusima evropskih stalno neutralnih zemalja tokom Hladnog rata, tvrdeći da postoje i politička i istorijska opravdanja za ovaj status. Takođe, oni tvrde da je ovaj status moguć i zbog činjenice da i dalje postoje stalno neutralne zemlje članice EU. Uticaj ovakvog diskursa je velik u široj javnosti, iako praktično ne postoji rašireno znanje o praksi evropskih stalno neutralnih država tokom 19. i 20. veka, niti o promenama koncepta neutralnosti tokom poslednje dve decenije. Međutim, pozicija Srbije se veoma razlikuje od ovih primera.

Prvo, teško je tvrditi da je politika neutralnosti tradicija spoljne politike Srbije, ili da postoji istorijsko opravdanje za to.²⁴ U periodu pre Prvog svetskog rata, Srbija je vodila prilično ekspanzionističku spoljnu

23) •Narodna skupština Republike Srbije, Rezolucija o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije, decembar . 2007, <http://www.serbianembassy.no/srpski/ambasadineVesti.html>

24) Bečković: *Odluku o NATO ne donositi iza leđa građana*, 12.01.2010. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/171951/Grupa-od-200-Intelektualaca-za-referendum-o-NATO->

politiku. U međuratnom periodu, Kraljevina SHS odnosno Kraljevina Jugoslavije bila je osnivač i član vojno-političkog saveza Mala antanta, kao i regionalnog vojno-odbrambenog saveza pod imenom Balkanski pakt. Posle Drugog svetskog rata, Socijalistička Jugoslavija je u početku bila deo Istočnog bloka, da bi umalo postala članica NATO posle 1950. godine. Ova epizoda je okončana zaključenjem defanzivnog Drugog balkanskog pakta iz 1954. godine sa članicama NATO, Grčkom i Turskom. U smislu neutralnosti, samo jedan period može da bude relevantan za sadašnji status Srbije, a to je od 1961. godine do 1991. godine, kada je Jugoslavija bila jedan od pokretača i članova Pokreta nesvrstanih. Međutim, članstvo u ovom pokretu, pored svih sličnosti, ne obuhvata sve karakteristike evropskih stalno-neutralnih država tokom Hladnog rata. Spoljna politika SFR Jugoslavije, nije bila nepristrasna prema suprotstavljenim stranama. Na primer, retorika Jugoslavije prema Zapadu bila je više-manje u saglasnosti sa Sovjetskom retorikom.

Ipak, moralni kredo koji je jugoslovenska vlada stekla tokom aktivnog angažmana u Pokretu nesvrstanih, beznađežno je izgubljen tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Osim NATO bombardovanja koje je izvedeno bez odobrenja Saveta bezbednosti UN, Srbija jednostavno nema argumentat koji bi mogli da idu u prilog njenog neutralnog statusa.

Pažljivija analiza Člana 6. pomenute Rezolucije, pokazuje da je srpski koncept neutralnosti i priličnom nesaglasju sa tradicionalnim konceptom neutralnosti. Prvo, definicija *vojna neutralnost u odnosu na postojeće vojne saveze* ne sadrži nikakve suštinske obaveze u pogledu spoljne politike u budućnosti. Srbija nije utemeljila svoju neutralnost na posvećenosti miru i dijalogu. Naprotiv, ona ostavlja otvorenom mogućnost da stupi u neki novoosnovani vojni savez, naravno, ako se za to ukaže prilika. Takođe, Srbija nije ograničila mogućnost prisustva stranih trupa i vojnih baza na svojoj teritoriji, što su osnovni zahtevi za stalno neutralne države još od *Haške Konvencije V* iz 1907. godine. Osim toga, odsustvo osnovnih spoljopolitičkih strateških dokumenata omogućava državnim zvaničnicima i drugim političarima da slobodno tumače značenje ovog koncepta.²⁵ Suština neutralnog statusa je namera jedne države da izbegne trenutne ili potencijalne vojne sukobe. U tu svrhu, neutralne države preuzimaju određene obaveze, kao i set normi i vrednosti koje određuju i ograničavaju način vođenja spoljne politike u budućnosti, što doprinosi legitimizaciji, i može da vodi ka međunarodnom priznanju statusa.

Štaviše, kao što je prethodno pomenuto, ključni bezbednosni dokumenti ne pominju da je Srbija neutralna država. U stvari, ovi dokumenti identifikuju tzv. asimetrične bezbednosne izazove kao prioritete, automatski ukazujući na kooperativnu bezbednost, odnosno na saradnju u okviru programa Pzm. Uistinu, Pzm može da bude pravi okvir kojim Srbija može da odogovori na ove bezbednosne izazove, ali samo pod uslovom da postane tzv. *napredni partner*, kao i ostale država članice EU koje se vode kao neutralne.

Takođe, ako uzmemo u obzir "najnovije" pomake u oblasti ZBOP EU, gde se neutralnost kao opcija polako, ali konstantno gubi, postavlja se pitanje koja je svrha ovog političkog izbora Srbije, imajući u vidu da je krajnji cilj Srbije ulazak u EU? Čak i ako zaista postoji utemeljen osnov za neutralni status Srbije, bivše i sadašnje rukovodstvo Srbije nije učinilo ništa da „ubedi“ druge države da ovaj status i priznaju. Na posletku je jasno da *vojna neutralnost Srbije* nema nikakve veze sa idealima, ali ima dosta veze sa političkim oportunizmom.

Stoga, najverovatnije je da "vojna neutralnost" Srbije predstavlja samo politički potez koji je ispunio (ili još uvek ispunjava) svoju svrhu, koja ima i unutrašnju i spoljnu funkciju. Unutrašnja funkcija je stvaranje političkog procepa (cleavage) a na osnovu negativnih osećanja prema NATO, te da se na taj način stvori osnova za podršku stranaka koje promovišu više-manje anti-Zapadni diskurs. Spoljna funkcija je da Srbija ostane izvan NATO, predstavljajući neku vrstu revanšističkog poteza za nezavisnost Kosova. I konačno, na ovaj način, politička elita Srbije je pokušala da obezbedi stalnu podršku Rusije, koja se protivi bilo kakvom daljem proširenju NATO.

Srpski primer neutralnost bliži je primeru Moldavije, bez jasnog koncepta, osnovnih ciljeva i vrednosne orijentacije. Srpska neutralnost (sa političke perspektive) više liči na vojni unilateralizam od neutralnosti.²⁶ Opet, u skladu sa prethodno navedenom Boczekovom definicijom vrsta neutralnosti tokom Hladnog rata, status Srbiji bi pre bio definisan kao neutralizam.

25) Predsednik Srbije, Boris Tadić, rekao je 2009. Godine da je spoljna politika Srbije definisana na četiri stuba koji su EU, SAD, Rusija i Kina. Od strane Vlade, medija i šire javnosti ovo je i prihvaćeno kao oficijalna platforma spoljne politike Srbije.

26) S druge strane, Ministarstvo odbrane Srbije je iskazalo nešto nezavisne inicijative tokom poslednje dve godine, povećavajući saradnju u okviru programa Pzm. Ministarstvo se priprema da dobije Individualni akcioni plan partnerstva – IPAP. Jedinice Vojske Srbije već učestvuju u nekoliko misija upravljanja krizama u partnerstvu sa nekoliko država članica EU i EU member states and has declared its intention to obtain the PfP advanced member status.

Zaključak

Novi načini komunikacije promenili su svet u tzv. globalno selo. Ova promena nosi kako velike mogućnosti tako i velike opasnost, te se postavlja pitanje da li će pojedinačne nezavisne države biti u stanju da na njih odgovore. Najmoćniji sistem kolektivne bezbednosti u svetu, NATO, postao je centar jedne šire mreže država, koja je čak i šira od predviđene „zone delovanja“ (out of area), kako je to definisano u Vašingtonskom sporazumu 1949. godine. Evropske stalno neutralne države prepoznale su nove izazove, te su shodno tome modifikovale svoje koncepte neutralnosti, napuštajući time tradicionalne i hladonratovske koncepcije neutralnosti: sve ove države su članice Pzm; sve neutralne članice EU učestuju u ZBOP; Švajcarska je postala članica Pzm i UN itd. Sve ovo svedoči da neutralne države u Evropi više ne smatraju da je stalna neutralnost dovoljna garancija za bezbednost njihovih građana i teritorije. Njihove bezbednosne politike u ovom trenutku se zasnivaju na solidarnosti sa drugim zemljama članicama EU, kao i na saradnji sa NATO. Na taj način, one se pre mogu definisati kao post-neutralne nesvrstane države.

Na osnovu svoje neutralne politike i prioriteta, Srbija se ne može klasifikovati kao neutralna država. Još od usvajanja prethodno pomenute rezolucije, predstavnici vlasti nisu napravili ni jedan ozbiljan pokušaj da se koncepcijski osmisli neutralni status ove zemlje. Stoga, Srbija se nalazi u poziciji neutralističke države. Po svoj prilici, izgleda da je cilj Srbije da se koristi „neutralnost“ kao sredstvo borbe sa Zapadom zbog pitanja Kosova. Dakle, deklaracija vojne neutralnosti u odnosu na postojeće vojne saveze ima smisla samo ako će biti ispraćena daljom izolacionističkom politikom čak i prema EU i njenim bezbednosnim strukturama. Međutim, takav stav će dovesti državu u konfrontaciju sa susednim državama, te i u dublju izolaciju iz koje teško da može imati bilo kakvu korist. Neutralistička pozicija Srbije ne daje nikakve garancije da je Srbija bezbedna, miroljubiva država, koja se odriče upotrebe sile u budućim međunarodnim odnosima. Naprotiv, ova pozicija omogućava da Srbija bude potencijalno eksploatisana u budućnosti, od strane druge države, ili novog vojnog saveza.

Neutralne države često igraju ulogu posrednika između sukobljenih strana. Mi se možemo zapitati ko bi prihvatio Srbiju kao neutralnog posrednika u pregovorima. Na primer, Turska je imala više uspeha kao posrednik u regionu, iako je član NATO već više od 50 godina.

Bez definisanja koncepta neutralnosti, politička elita Srbije sprečava stvaranje konsenzusa oko postojanog političkog kursa, što omogućava dalju manipulaciju osećanjima građana i zamagljivanje perspektive pred stvarnim problema za ovu zemlju.

Literatura

- Igor Novaković, "Koncept neutralne države", u Dragan Đukanović(Eds.), *Međunarodna politika*, br. 1141, 2011, Beograd, str.5-20
- T.C: Hansard, *The Parliamentary Debates from the year 1803 to the Present Time*, London, 1816,
- Cyril Black, *Neutralisation and World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1968
- I. Papacosma, S. Victor (Eds.), *Europe's neutral and nonaligned states - Between NATO and the Warsaw Pact*, A Scholarly Resources Imprint, Delavare, 1989
- Gunther Hauser, Franc Kernic(Eds.), *European Security in Transition*, Asgate, Hampshire, 2006
- Tapio Raunio, Teija Tiilikainen, *Finland and the European Union*, Taylor & Francis e-Library, 2005.
- Emily Munro (Eds.) in Challenges to Neutral and Non-Alligned States in Europe and Beyond, Geneva Centre for Security Policy, Geneve, 2005
- Hanna Ojanen, Participation and Influence: Finland, Sweden and the post-Amsterdam Treaty development of the CFSP, Ocassional Papers, The Institute for Security Studies-Western European Union, January 2000
- Keir Giles and Susanna Eskola, Waking the Neighbour – Finland, NATO and Russia, The Defence Academy of the United Kingdom - Research & Assessment Branch, 2009, 9/14
- Tapani Vaahoranta, Tuomas Forsberg, *Post-Neutral or Pre-Allied. Finnish and Swedish Policies on the EU and NATO as Security Organisations*, Working Papers 29, The Finnish Institute for International Affairs, 2000, se2.isn.ch/serviceengine/Files/ESDP/19260/.../851CC2D2.../WP29.pdf
- Ion Marandici, *Moldova's neutrality: what is at stake?* www.viitorul.org/public/866/en/IonM%2520-%2520studiu_neutralitate__eng_.doc+moldavia+neutrality&cd=1&hl=en&ct=clnk i <http://www.regnum.ru/english/807488.html>
- Ulic Egan, *Irish neutrality? A Future?*, <http://www.nuigalway.ie/law/GSLR/2010/Vol4GSLR%20-%20Egan.pdf>.
- Bryan O' Boyle, *Irish neutrality: A utilitarian or ideological policy?*, http://www.nuigalway.ie/law/GSLR/2006/Irish%20Neutrality%20A%20Utilitarian%20Or%20Ideological%20Policy%20_O'Boyle_.pdf
- Christine Agius, "Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality", in Cooperation and Conflict, SAGE Journal 2011
- Karen Divine, "Neutrality and CSDP: Compatible or Competing", in Cooperation and Conflict, SAGE Journal 2011
- Karen Devine, Irish Neutrality and the Lisbon Treaty, http://doras.dcu.ie/14898/1/Irish_Neutrality_and_the_Lisbon_Treaty.pdf
- Jean-Marc Rickli, *The European Non-Allied States, NATO and the ESDP*, March 2005, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/7/1/1/8/pages71184/p71184-1.php
- Karen Devine, *Comparative critique of the practice of Irish Neutrality in the 'unneutral' course*, University of Dublin, 2008, http://doras.dcu.ie/2167/1/isia_19_2008_devine.pdf
- Jean-Marc Rickli, *The European Non-Allied States, NATO and the ESDP*, 2005, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/0/6/3/p250630_index.html

Izvori

- Narodna skupština Republike Srbije, *Rezolucija o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije*, Beograd, decembar 2007, <http://www.serbianembassy.no/srpski/ambasadineVesti.html>
- The National Assembly of the Republic of Serbia, *Resolution of the National Assembly on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia (2007)*, Belgrade, December 2007, <http://www.mfa.rs/Foreignframe.htm>
- *Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land*, The Hague, 18 October 1907, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/200?OpenDocument>
- *Convention (XIII) concerning the Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War*, the Hague, 18 October 1907, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/240?OpenDocument>.
- *Agreement Among the States Parties to the North Atlantic Treaty and the Other States Participating in the Partnership for Peace Regarding the Status of Their Forces*, <http://www.state.gov/documents/organization/91332.pdf>
- European Council, *National Declaration by Ireland – Seville*, 21 June 2002, http://www.ena.lu/national_declaration_ireland_seville_european_council_21_june_2002-2-18390
- Memorandum on the Results of Negotiations between Government Delegations of Austria and the Soviet Union Moscow, April 15, 1955 http://www.ena.lu/memorandum_outcome_negotiations_between_government_delegations_from_austria_soviet_union_moscow_april_1955-2-21168
- *Austrian State Treaty 1955*, http://www.ena.lu/state_treaty_re_establishment_independent_democratic_austria_vienna_15_1955-2-803
- *The Agreement of Friendship, Coöperation, and Mutual Assistance between The Union of Soviet Socialist Republics and The Republic of Finland* http://heninen.net/sopimus/1948_e.htm
- *Exchange of notes constituting an agreement on the neutrality of Malta (with declarations and protocol*, June 1981, http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/21/31/00041525.pdf
- Malta Constitution, *Ustava Malte* <http://www.legal-malta.com/law/constitution-1.htm>
- UN General Assembly, *Resolution 50/80 Maintenance of international security /A/Permanent neutrality of Turkmenistan* <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm>
- Ministry of Defence of Finland, *Finish Security and Defence Policy – Summary, 2004* http://www.defmin.fi/files/310/2574_2160_English_Summary_2004_1_.pdf
- Swiss Federal Department of Foreign Affairs, *NATO: Partnership for Peace* <http://www.eda.admin.ch/eda/en/home/topics/intorg/pfp.html>
- Swiss Armed Forces - Armed Forces International Command SWISSINT, *Peace support*, <http://www.vtg.admin.ch/internet/vtg/en/home/themen/einsaetze/peace.parsys.0001.downloadList.98620.DownloadFile.tmp/peacesupport2010e.pdf>
- Delegation of Sweden to NATO, *Sweden's cooperation with NATO*, http://www.swedenabroad.com/Page_____45705.aspx
- Swedish Armed Forces, *Kosovo*, <http://www.forsvarsmakten.se/en/Forces-abroad/Kosovo/>
- Swedish Armed Forces, *Afganistan – ISAF*, <http://www.forsvarsmakten.se/sv/Forces-abroad/Afghanistan/>
- Austrian armed forces, *Austria's International Role*, <http://www.bmlv.gv.at/english/introle/introle.shtml>
- *Finish Security and Defence Policy – Summary, 2004* – http://www.defmin.fi/files/310/2574_2160_English_Summary_2004_1_.pdf
- European Communities –Commission, *The challenge of enlargement - Commission opinion on Austria's application for membership*, 1 August 1991, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 4/92
- *Addendum to the Presidency Note*, Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, Brussels, 25 November 2003 <http://www.consilium.europa.eu/igcpdf/en/03/cg00/cg00052-ad01.en03.pdf>
- ANNEX IV Declaration by the European Council, *Presidential Conclusions, Seville European Council 21 and 22 June 2002*, <http://www.statewatch.org/cia/documents/seville-decl-nice-treaty-irish-neutrality.pdf>